

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Григорій Курас

●

ПЕТРО ДОРОШЕНКО ТА ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ

Історичний календар 1997 року багатий і різноманітний. З-поміж пам'ятних дат є одна, на яку, ймовірно, не звернуть увагу широкі кола науковців, тим більше наша громадськість. А жаль. Адже виповнюється 140 років від дня народження славного українського культурного діяча, історика, відомого знавця старожитностей, мецената, високоерудованої і надзвичайно інтелігентної людини — Петра Яковича Дорошенка. Яскравою сторінкою його життя, а втім і нашої історії, були його взаємини з іншою непересічною постаттю — Павлом Петровичем Скоропадським.

На початку 90-х рр. минулого століття Петро Дорошенко познайомився зі своїм молодим сусідом по глухівському маєтку Баничі Павлом Скоропадським. Крім того, що вони були земляки та сусіди, їх єднало усвідомлення того, що обидва були представниками старих гетьманських родів. На той час П. Дорошенко був вже відомим знавцем старовини, мав цінний архів, бібліотеку та значну кількість раритетів старої України.¹ Як зазначав його племінник, видатний український історик Дмитро Дорошенко, він виробив у себе погляд, що українське панство повинно було зберігати національну свідомість і дбати про національну культуру, був душею всіх заходів, що торкались культурно-національної справи на Чернігівщині.²

Отже, не дивно, що цими ідеями перейнявся й молодий П. Скоропадський. У своїх «Спогадах» він згадував: «Завдяки своєму діду, батьку, сімейним традиціям, Петру Яковлевичу Дорошенку, Василю Петровичу Горленку, Новицькому та іншим, незважаючи на свою службу в Петрограді, я постійно займався історією Малоросії, завжди пристрасно любив Україну не тільки як країну з тучними полями, з чудовим кліматом, але й зі славним історичним минулим, з людьми, вся ідеологія яких відрізняється від московської».³ Трохи згодом П. Скоропадський більш докладно, з великою теплотою розповів про свого старшого приятеля: «Петра Яковича я дуже любив і поважав... Він мав на мене великий вплив, коли я був молодим, в напрямі розвитку любови до історичного минулого нашого краю... я постійно зустрічався з ним за часи своїх приїздів до нашого маєтку Полошки, що були в п'яти верстах од міста. Наші бесіди про минуле України продовжувались цілими годинами... особливо цікаво оповідав він біографії діячів минулих часів

Гетьманщини». П. Скоропадський писав, що любив бувати у П. Я. Дорошенка і з часом їхнє знайомство перетворилось в мідне приятельство, яке за 25 років нічим не було порушене.⁴ До речі, всі біографи гетьмана та автори мемуарів вказують на велику роль, яку відігравав П. Я. Дорошенко у формуванні світогляду майбутнього гетьмана.⁵

Цікаві штрихи до цих взаємин знаходимо у листуванні П. Дорошенка з відомим українським істориком та архівістом Вадимом Модзалевським. Так, в листі від 2 грудня 1908 року, між іншим, П. Дорошенко зазначає, що хоче познайомити В. Модзалевського з одним своїм приятелем — П. Скоропадським. Автор листа висловлює впевненість, що для молодого історика де буде Дуже приємне знайомство. П. Скоропадський, за його словами, людина жвава, дуже освічена і любляча свою Батьківщину. «Я з ним, — писав П. Дорошенко, — в давніх і в самих дружніх стосунках».⁶ В наступному листі, від 4 лютого 1909 року, П. Дорошенко характеризує Скоропадського як найбільш близьку людину, щирого й задушевного приятеля. З листів дізнаємося, що П. Скоропадський подарував деякі портрети зі своєї колекції музею В. Тарновського. Неабияке зацікавлення висловлював майбутній гетьман долею свого архіву, прохав П. Дорошенка скласти родовід близьких його родичів Коропчевських та Куколь-Яснопольських.⁷

Гадаємо, що саме завдяки авторитетному істориком та краєзнавцю у 1911 році П. Скоропадського обрали членом Чернігівської губернської архівної комісії. Тісний зв'язок підтримували вони між собою і в наступні роки. П. Дорошенко не раз гостював у свого молодшого за віком приятеля у його тростянецькому маєтку, в Царському Селі і в Петербурзі.⁸

Звернемось також до змістовних мемуарів Д. Дорошенка, в яких є свідчення тісної дружби цих людей. Зокрема, він писав, що його дядько П. Я. Дорошенко часто розповідав про свого близького приятеля Павла Петровича, як одного з нечисленних наших панів-українофілів, що цікавився рідною старовиною, збирав її пам'ятки, дуже шанував наше минуле й національну культуру, допомагав грошми різним виданням з української історії й мистецтва, жертвував на культурні цілі, на пам'ятник Шевченкові. Видатний історик пригадував, що дядько розповідав йому про намір П. Скоропадського відновити на свій кошт видання «Киевской Старини», що припинилось 1907 року.

«У кабінеті дядька, — писав Д. Дорошенко, — завжди стояв великий портрет П. П. Скоропадського: стрункий красунь-офіцер в мундирі кавалергардського полку».⁹ Саме П. Я. Дорошенко познайомив свого племінника з майбутнім гетьманом. На початку 1918 року Петро Якович приїхав до Києва і зупинився у П. Скоропадського на Хрещатику. Одного разу він запропонував Дмитру познайомитись зі своїм давнім другом. Зустріч мала для Д. Дорошенка певні наслідки — пізніше він буде відігравати помітну роль в гетьманському уряді.

Враховуючи те, що в наш час не скінчилися суперечки щодо неординарної постаті гетьмана Скоропадського у нашій історії, висловимо деякі міркування з цього приводу. Найбільш розповсюдженою є думка, що і за вихованням і за службою П. Скоропадський цілковито належав до придворної російської аристократії і зробив кар'єру при дворі. Свого часу аргументовану відповідь дав всім критикам гетьмана доктор О. Назарук. Він відкидав закид, що П. Скоропадський був «людиною чисто російської культури». «Якою ж міг бути чоловік, який виростав і виховувався в російській державі», — справедливо зазначав автор. У своїй, на жаль, маловідомій, відповіді українським націоналістам О. Назарук писав: «Але так звана чисто російська культура ма-

ла й має в собі дуже багато українських складників, бо колиска тої культури і держави була в Україні, бо українські князі з Києва загосподарювали давню Суздальщину і Московщину, бо українські майстри будували там церкви і кріпості, бо українські вчені писали там літописи й усякі книги, бо українські вчителі вчили там грамоти, бо ще донедавна від Варшави аж по Камчатку православними єпископами були українці в Росії. Отже, в російській культурі, хтозна, чи не більше української культури, ніж якої іншої».¹⁰

А один з діячів Гетьманщини, відомий вчений-єтнограф Микола Могилянський на еміграції писав, що, незважаючи на багатство та знатність роду, П. П. Скоропадський може бути причислений до демократів за поглядами та переконаннями, він щиро і глибоко любив українське селянство, серед якого виріс, де виросла і зміцніла його самосвідомість, як українця.¹¹ І тому не випадково, що він був чи не єдиним командиром, котрого солдати до кінця йменували «превосходительством».¹²

Донька гетьмана Олена Скоропадська згадувала, що батько тривалій час політикою не цікавився, до визвольних змагань ставився з розумінням, але сам у них участі не брав. Українським питанням перейнявся пізно.¹³ І все ж таки своє українство він відчував завжди, навіть в тяжкі часи реакції, коли царський уряд з іронією ставився до України. Генерал Скоропадський залишався незалежним у придворних школах, а над будинком Скоропадських і Дурново в Петрограді майорів жовтсьблакитний український прапор.¹⁴ У серпні 1917 року він українзує свій 34 корпус і фактично стає першим українським генералом.

Не витримують критики і твердження, що П. Скоропадський, начебто, не володів українською мовою. Зі спогадів Евтимевича дізнаємось, що гетьман весь час говорив доброю українською мовою, на доброму «полтавському» діалекті.¹⁵ До речі, на той час і П. Дорошенко, мабуть, частіше вживав російську мову, його племінник згадував, що зі своїм дядьком завжди говорив по-російськи, бо так звикли, лише зрідка мішаючи українські слова.¹⁶

Принагідно зазначимо, що в душі шани і відданості своєму роду і Україні виховував П. Скоропадський і своїх дітей. Яскравим прикладом тому є повчання сина Данила у 1925 році, яке було видруковано прихильниками гетьманського руху. Звертаючись до сина, він вказував: «...предки твої з мого боку були простими козаками й що нобілітацію роду свого дістали за службу при війську, за відвагу, за енергію, за військовий хист ними виявленій. З материного боку ти також маєш українську кров, бо родина Дурново, хоч давно вже обрусіла, але походила вона з Чернігівської, староруської себто теж української шляхти, а бабка твоя по матері з роду колишньої старшини козацької — Кочубеїв».¹⁷

Отже, не дивно, що перед своїм приходом до влади П. Скоропадський вирішив викликати П. Я. Дорошенка і порадитись з ним. Він не виклав йому вичерпно свого становища, але ясно дав зрозуміти до чого йшла справа. Петро Якович, який звик до сільського провінційного життя, коли рішення усякого питання приймається чи не роками, був дуже схвилований і ясно свого погляду не висловив. Тим не менше, виїжджаючи, він сказав П. Скоропадському: «Ну, дай Вам Бог успіху».¹⁸ Розмірковуючи з приводу цієї бесіди у своїх мемуарах Павло Петрович писав, що рішучі кроки не відповідали вдачі П. Дорошенка. Однак на той момент думка його була дуже цінною, бо він займав авторитетне соціальне становище і погляди їх в головних питаннях сходились. Тим більше, що П. Я. Дорошенко користувався великою повагою і в українських і в місцевих російських колах.¹⁹

Зазначимо, що той-таки Д. Дорошенко засвідчував, що його дядько був втаємничений у змову, що підготовляла гетьманський переворот.²⁰

Коли П. Скоропадський прийшов до влади, йому потрібний був голова ради міністрів. Гетьман давно вже хотів Петра Яковича Дорошенка, але той відмовлявся, посилаючись на стан здоров'я. «Я дуже жалів про його відмову», — писав він у своїх «Спогадах».²¹ А у Києві, між тим, вже називали П. Я. Дорошенка як нового прем'єра Української Держави.²²

Більш докладно про причини відмови П. Я. Дорошенка оповідав згадуваний нами його племінник — Д. Дорошенко, який став керуючим міністерством закордонних справ. Він, зокрема, писав, що був у Чернігові за дорученням гетьмана і вів переговори зі своїм дядьком, але той відмовився, мотивуючи своїм похилим віком, надломленим здоров'ям, а головне — тим, що удари долі (незадовго перед тим він втрапив на війні старшого сина, й улюблену дочку, що вмерла весною 1917 року від сухот) надломили його енергію, і він не почуває в собі сили для такої відповідальної роботи. «Але я сильно настоював, — писав Д. Дорошенко, — і намігся, щоб він їхав зі мною до Києва... Повторились ті самі розмови в присутності Гетьмана. П. Я. Дорошенко не згодився на нашу пропозицію, скільки його не умовляли. Він вказував на те, що не звик до діяльності такого масштабу, весь вік проживши на провінції і працюючи лиш в губернському земстві (він був там довголітнім гласним). Одиноким позитивним результатом його приїзду було те, що він згодився взяти на себе пост головноуправляючого відділом мистецтва й національної культури».²³

Очолити культурне будівництво в Україні, П. Дорошенко виробив широкі плани щодо піднесення й розвитку всіх галузей української культури і мистецтва. П. Скоропадський згадував, що дуже любив доповіді П. Дорошенка, бо це була єдина галузь, яка давала йому моральне задоволення. Найбільш важливі питання в галузі освіти та культури гетьман доручив вирішувати саме своєму давньому другу. Так, П. Дорошенко був призначений очолювати комісію, яка мала знайти відповідне приміщення для українського університету,²⁴ головував у комісії по створенню нового друкованого органу.²⁵

Оцінюючи внесок П. Дорошенка та його соратників у розвиток культури в Україні 1918 року, П. Скоропадський через багато років писав: «І Академія Наук, і два університети (Київський і Кам'янецький) і багато-багато інших вищих, середніх та нижчих шкіл і найрізніших освітніх культурних інституцій, також і інституцій для розвитку різних мистецтв — це наслідки відданості українській культурі багатьох українських діячів, на чолі яких стояли такі люди, як Василенко, Стебницький, Науменко, П. Я. Дорошенко, І. Огієнко. Ці люди блискуче проводили в життя ті загальні директиви, що я спільно з ними опрацьовував. Такі директиви легко було давати, та в хаотичних умовах 18-го року в Україні — дуже трудно було їх здійснювати, однак ці люди зуміли це зробити».²⁶ Про це ж писав у своїх спогадах близький до П. Скоропадського Остап Войнаренко. Він, зокрема, вказував на колосальну працю, покладену за гетьмана на Головне Управління Мистецтва і Національної Культури, на чолі якого стояв знавець мистецтва та української старовини доктор Дорошенко.²⁷

Найяскравішим свідченням поваги й довіри П. Скоропадського до свого давнього приятеля було включення його до складу Колегії Верховних Правителів. Суть Тимчасового закону про Верховне управління Українською Державою від 1 серпня 1918 року була у тому, що на ви-

падок смерті, тяжкої хвороби або перебування поза межами Держави гетьмана Колегія мала перебрати владу. Так-от, першою особою гетьман призначив П. Я. Дорошенка, а другою — С. В. Завадського.²⁸

Втім, Петро Дорошенко належав до тих людей, які гаряче боролися самостійність України. Тому, коли гетьман П. Скоропадський 14 листопада 1918 року видав «Грамоту» про федерацію України з Росією, П. Дорошенко висловив йому свій протест попри старі дружні взаємини. Другого дня по виданні документа Петро Якович скликав усіх до свого кабінету і сказав: «Панове, сталося те, що вам відомо всім. Вчора я був у гетьмана, я сказав йому — Павле Петровичу, ви зробили страшно історичну помилку, я не з вами. Я лишаюся на своїй посаді доти, поки не зроблено буде хоч найменшого замаху на українську культуру, — перший замах, і я покидаю її, а разом зі мною підуть всі мої співробітники».²⁹ Незважаючи на це, дружні стосунки не були розірвані, у гетьмана не виникло ніяких сумнівів щодо відданості П. Я. Дорошенка. Свідчення цьому — факт переговорів останнього з Євгеном Коновальцем. Колишній начальник січових стрільців у своїх споминах писав: «...того ж самого дня старший німецький старшина завіз мене в закритому авто до покійного Петра Дорошенка. Останній заявив мені, що говорить від імені гетьмана, що гетьман «не сердиться» на січових стрільців і що дуже радо привітав би ще й тепер рішення січових стрільців — виїхати до Галичини, причому готовий дати нам вільний проїзд від Фастова до Збруча».³⁰ Переговори закінчились, на жаль, безрезультатно і невдовзі гетьманська влада була повалена. Але незадовго до цього П. Скоропадський ще розраховував на те, що з появою Антанти кабінет міністрів на чолі з Гербелем буде розпущений, а П. Я. Дорошенко розпочне переговори з українськими діячами, близькими до Директорії про склад нового кабінету, звичайно не крайнього, але такого, який би підтримав інтереси України.³¹

Подальші долі двох визначних українських діячів склалися по-різному, але врешті-решт обидва загинули трагічно.

14 грудня 1918 року війська Директорії увійшли до Києва. Короткий час після повалення гетьманської влади, П. Скоропадський переховувався у Києві, а потім перебрався до Берліна, де одразу ж розпочав працювати над першою редакцією своїх спогадів. Після народження там молодшої дочки Олени Павло Петрович з дружиною у липні 1919 року від'їжджають до Швейцарії, щоб зустрітися там з іншими членами сім'ї, які також покинули Україну, але раніше і іншим шляхом. Через два роки вся родина повертається до Німеччини і оселяється у м. Ванзее поблизу Берліна. Наприкінці війни, 16 квітня 1945 року, під час бомбардування станції Платлінг, що поблизу Мюнхена у Баварії, його було смертельно поранено. П. Скоропадський помер 26 квітня в шпиталі монастиря Метген. Пізніше його прах було перевезено родиною до Оберстдорфа, де знаходяться всі поховання родини Скоропадських, яка перебувала на еміграції, крім могили Данила Скоропадського у Лондоні.³²

Коли влада у Києві перейшла до Директорії, всі гетьманські міністри були скинуті. Однак П. Я. Дорошенка просили лишитися на своїй посаді, оскільки всі добре розуміли, що іншого такого знавця української культури й історії не знайти. Його залишили, незважаючи на те, що він був у близьких особистих стосунках з гетьманом. Д. Дорошенко вважав, що, мабуть, взяли до уваги те, що він у свій час різко осуджував акт про федерацію, а, може, вплинуло й те, що всі урядовці його управління подали колективне прохання про його залишення на посаді — його дуже любили.³³ Але П. Дорошенко почував себе ніяково серед нових обставин і нових людей, його пригнічувало передчуття якогось

страшного лиха, що насувалось на Україну. До останньої можливості працював старий діяч на своїй посаді. Мабуть, останнє призначення по Головному Управлінню за його підписом було вміщено в урядовій газеті на початку лютого 1919 року.

Коли почалася евакуація Директорії з Вінниці, він повинен був їхати до Кам'янця. Навіть написав листа до свого племінника — Д. Дорошенка, щоб той знайшов йому теплу кімнату. Та у Жмеринці Т. Сушицький умовив його повернути на Одесу, де можна було порадитись з лікарями та краще улаштуватись. Важливі свідчення про трагічну долю видатного українського діяча наводить у своїй, ймовірно, невідомій читачам книзі спогадів Володимир Леонтович — відомий український письменник і громадський діяч, колишній міністр земельних справ Української Держави. Зокрема, він згадував, що стрівався в Одесі з П. Я. Дорошенком, який мешкав там у свого приятеля і переказав, що треба їхати до Києва, бо в Одесі більшовики можуть розпочати переслідування українців. Адже про це йому повідомив Комірний (український губернський комісар Одеси за Центральної Ради і гетьмана), якому порадив це зробити і переказати всім землякам відомий отаман Тютюнник, тоді ще помічник отамана Григор'єва. «Та Петро Якович чогось вагався, — писав В. Леонтович, — і, мабуть, через те жадав невідмінно, щоб я заїхав за ним, ідучи до двірця залізничного. На великий жаль, я не мав змоги цього зробити. Петро Якович не приїхав до поїзду і залишився. Як відомо, його теж розстріляли».³⁴ Трохи вище у своїх мемуарах В. Леонтович зазначив, що сам Комірний залишився, був арештований і розстріляний, його міркування варті того, щоб навести їх тут: «Як і вся інтелігенція тоді, він ще не доцінював усієї кривавої жорстокості большевиків та усієї беззахисності людини серед їхнього безправного ладу. Вихована хоч на якому будь, хоч не на повному правопорядку російської монархії, інтелігенція все не могла ще собі уявити, що то за лад, де карають без суду, без слідства, без закону, без змоги довести свою невинність і карають за все єдиною карою — карою на горло».³⁵ Вважаємо, що ці слова можна повністю віднести і до особи П. Я. Дорошенка.

Нарешті, надамо ще раз слово Д. Дорошенку, який на еміграції, від самовидців довідався про обставини цієї жахливої драми. «Кілька місяців жив він спокійно в одній близькій сім'ї в Одесі як «доктор Дорошенко». Коли одного разу проговорився якомусь панкові на бульварі, з котрим раз-у-раз зустрічався гуляючи й уважав за «товариша по недолі», — що він брав участь у гетьманському уряді. Того ж вечора його схоплено. Знайомі зараз же почали клопотатись, телеграфували до Києва, від Раковського прийшла телеграма: не спішити з виконанням присуду. Але було вже пізно: чезвичайка вже розстріляла. На другий день прийшли до вдови й попросили вибачення, — сталась помилка: «думали, що то — міністр Дорошенко». Очевидячки, думали, що це був я. Перепросили й навіть видали тіло для похорону. А в газетах було опубліковано, що такого то розстріляно «в порядку красного террора».³⁶

На 26 років пережив П. П. Скоропадський друга й наставника. Немає сумніву, що на еміграції він часто пригадував бесіди з П. Я. Дорошенком, спільну працю на користь України і сумував з приводу його трагічної загибелі.

Джерела та література:

1. Курас Г. Життя і смерть Петра Дорошенка // Київська старовина. — 1993. — № 4. — С. 48—55.

2. Дорошенко Д. Памяти П. Я. Дорошенка // Стара Україна. — 1924. — Кн. 7—8. С. 112.

3. Скоропадський П. Спогади. — Київ-Філадельфія, 1995. — С. 48.
4. Там само. — С. 142—143.
5. Войнарєнко О. З гетьманських часів. Спогади самовидця з року 1918. — Філадельфія, 1950 — С. 24; Маляревський А. П. і Скоропадський гетьман всея України. — К., 1918. — С. 15; Куцинський А. Гетьман Павло: і гетьманіч Данія» Скоропадські, — Чікаго, 1968. — С. 20; Царинний А. Украинское движение. Краткий исторический очерк, преимущественно по личным воспоминаниям. — Берлін, 1925. — С. 168; та інші.
6. Центральний державний історичний архів: України у м. Києві. — Ф. 856. — Оп. 2. — Од. зб. 15. — Арк. 13.
7. Там само. — Од. зб. 22. — Арк. 4.
8. Скоропадський П. Спогади... — С. 143.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1920). — Мюнхен, 1969. — С. 246.
10. Назарук О. Слово до людей доброї волі: У відповідь українським націоналістам // Нація в поході (Берлін). — 1940. — Ч. 13—14. — С. 14.
11. Могилянський Н. М. Трагедія України // Архив русской революции. — М., 1991. — Т. 6. — С. 92.
12. Маляревський А. Вказ. праця. — С. 20.
13. Скоропадська О. І мали державу, і світ визнавав // Україна — 1992. — № 2. — С. 10.
14. Маляревський А. Вказ. праця. — С. 15.
15. Зі спогаду, Евтимевича про його перше ставлення у Гетьмана // Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — Чікаго 1973 — С. 271. — С. 241.
16. Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 248.
17. Гетьман Павло Скоропадський до сина Данила // Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського. — Чікаго, 1973. — С. 271.
18. Скоропадський П. Спогади... — С. 143.
19. Скоропадський П. Спогади... — С. 143.
20. Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 248.
21. Скоропадський П. Спогади... — С. 232.
22. Донцов Д. Рік 1918, Київ. — Торонто, 1954. — С. 43.
23. Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 348.
24. Скоропадський П. Спогади... — С. 232.
25. Маляревський А. (А. Сумской) На переэкзаменовке. П. П. Скоропадский и его время // Архив гражданской войны. — Берлін. — Вып. 2. — С. 138.
26. Скоропадський П. Українська культурна правд за гетьманщини 1918 р. Сто-рінка споминів // Наша культура (Варшава). — 1936. — № 4. — 1 С., 244.
27. Войнарєнко О. З гетьманських часів... — С. 24.
28. Дорошенко Д. Історія України; 1917—1923 рр — Ужгород, 3930 — Т. 2 — С. 75.
29. Україна (Кам'янець). — 1919. — 6; (19) жовтня.
30. Коновалець С. Причинки до історії української революції // Історія січових стрільців. — К, 1992. — С. 304.
31. Скоропадський П. Спогади... — С. 322.
32. Отг-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя (1873—1945) // Павло Скоропадський Спогади. — Київ—Філадельфія 1995. — С. 41—42.
33. Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 398.
34. Леонтович В. Спомини утікача... — Берлін, 1922. — С. 20.
35. Там само. — С. 19.
36. Дорошенко Д. Мої спомини... — С. 504.